

«Οι αγρότες δεν είναι και δεν ήταν ποτέ κολλημένοι στην παράδοση»

Ο ιστορικός Δημήτρης Παναγιωτόπουλος ταξιδεύει τον αναγνώστη στην ελληνική υπαίθρο της αγροτιάς

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΚΟΝΤΑΡΑΚΗ
 dkontarakis@e-typos.com

«**Α**ν μας ξύσεις, κάπως θα βρεις από κάτω κυρίως έναν αγρότη, δευτερευόντως έναν εργάτη και πολλές φορές και τα δύο». Ο ιστορικός **Δημήτρης Παναγιωτόπουλος** έχει δίκιο. Η αγροτιά αφορά βιωματικά τους περισσότερους Έλληνες, όμως ακόμα και σήμερα παραμένει η μεγάλη άγνωστη και υποτιμημένη σελίδα της Ιστορίας μας, με τις αποσπασματικές γνώσεις να συντηρούν μύθους και στερεότυπα. Μέχρι που η εισβολή της Ρωσίας στον σιτοβολώνα της Ευρώπης έφερε τα προϊόντα της ταπεινής γης στο τραπέζι των ισχυρών του κόσμου.

«Ο πόλεμος όπως και κάθε πόλεμος επαναφέρει στην ανθρωπότητα τον πανάρχαιο φόβο της πείνας και της αρρώστιας», λέει στον «Ε.Τ.» της Κυριακής ο καθηγητής της Ιστορίας του Αγροτικού Κόσμου και της Γεωπονικής Επιστήμης στο Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, σημειώνοντας ότι οι ανεκμετάλλετες δυνατότητες του πρωτογενούς τομέα είναι άπειρες. «Το πρόβλημα είναι πώς βρίσκεις πάλι το νήμα που θα οδηγήσει στην ανάταξη των δομών που μέχρι τη δεκαετία του 70 λειτουργούσαν σχεδόν υποδειγματικά ακόμη στην ελληνική υπαίθρο, με πολλά θέματα ανοιχτά, θα συμφωνήσω. Και ιδίως πώς θα καταφέρεις να πείσεις νέους ανθρώπους να μείνουν ή να γυρίσουν και να δουλέψουν στη γη. Και φυσικά να τους δώσεις κίνητρα για να πάρει μπροστά η παραγωγή των δυνατών χαρτιών της οικονομίας που είναι πάντο-

τε -το βλέπουμε και σε αυτή την κρίση- το στάρι και γενικά τα δημητριακά για να θραφεί ο κόσμος, το λάδι, το αμπέλι, τα κηπευτικά, τα φρούτα».

Όμως για να ξέρεις τι να κάνεις, πρέπει να ξέρεις τι προηγείται. Την ιστορία της μεγάλης αυτής πληθυσμιακής ομάδας, από τα χρόνια της Επανάστασης μέχρι την εποχή της παγκοσμιοποίησης, αφηγείται ο Δημήτρης Παναγιωτόπουλος στο βιβλίο «Οι αγρότες στην ελληνική Ιστορία».

Πόσοι είναι σήμερα οι ενεργοί αγρότες στην Ελλάδα;

Οι αγρότες σήμερα είναι αρκετοί, περίπου 650 χιλιάδες (11-12% του συνολικού εργατικού δυναμικού), ενώ γενικά η γεωργία συνεισφέρει το 3,5% του ΑΕΠ. Τα αντίστοιχα ποσοστά στην Ευρώπη κυμαίνονται κατά μέσο όρο πολύ παρακάτω (4-4,5% του δυναμικού και 1,5-2% του ΑΕΠ). Το βασικό όμως δεν είναι να ψάχνουμε πόσοι είναι και αν είναι πολλοί ή λίγοι. Κυρίως πρέπει να δούμε ποιοι και πόσοι είναι πραγματικά οι κατ'επάγγελμα αγρότες και ιδίως πρέπει να μας απασχολεί μην εκλείψουν, μη φύγουν και όσοι έχουν μείνει και πάνε να γίνουν υπάλληλοι σε πόλεις και κομποπόλεις. Και στην Αγγλία, την Ολλανδία, την Ιρλανδία είναι πολλοί λιγότεροι οι αγρότες (μόλις το 1,5% του πληθυσμού), εντούτοις είναι αποκλειστικά απασχολούμενοι στη συγκεκριμένη εκμετάλλευση και όχι πολυαπασχολούμενοι ή και ετεροαπασχολούμενοι όπως οι δικοί μας. Αυτό ενδεχομένως θα ήταν το ιδανικό που θα έπρεπε να προσεγγίσουμε, ιδίως για τη νεότερη γενιά αγρωτών.

Τη δεκαετία του '80 υπήρξαν γενναίες επιδοτήσεις, όχι όμως και το αντίστοιχο αποτέλεσμα.

Αν θέλετε να το δούμε διαχρονικά, και αυτό είναι κάτι που δι-

ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΩΝ ΕΠΙΔΟΤΗΣΕΩΝ ΕΙΝΑΙ ΣΥΜΦΥΤΟ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ

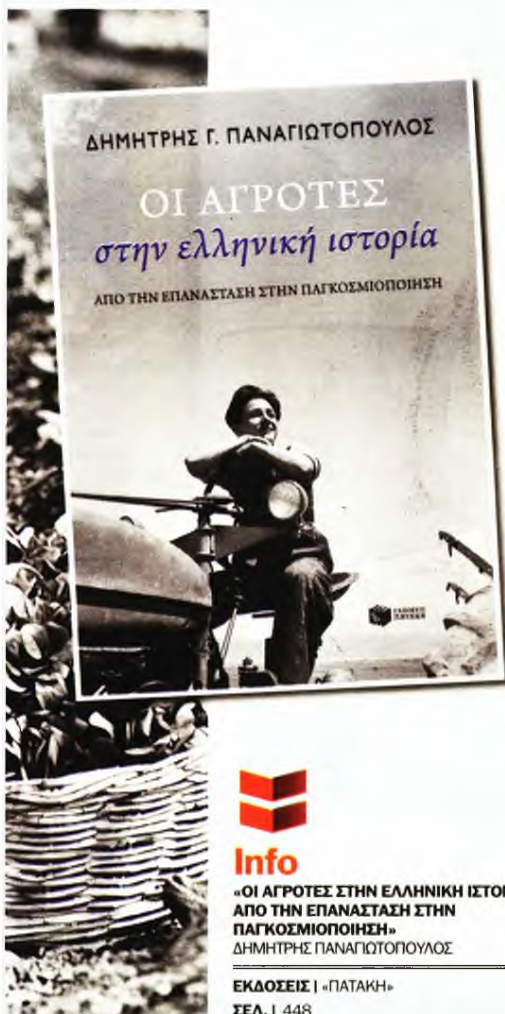
Υπάρχουν μύθοι και στερεότυπα που πρέπει να καταρριφθούν ώστε να γίνει πάλι ελκυστικό το επάγγελμα του αγρότη, του κτηνοτρόφου και του ψαρά

απραγματεύομαι στο βιβλίο, το καθεστώς ή η πρακτική των επιδοτήσεων είναι σύμφυτο με την ανάπτυξη της γεωργίας. Οφείλουμε να το μελετούμε και να το κατανοήσουμε- όχι να το δαιμονοποιούμε. Καθιερώθηκε με κάποιον τρόπο ήδη από τον 19^ο ή έστω από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και αφορούσε πρώτα στη σταφίδα και μετά σε μια σειρά από προϊόντα, αυτά που στην πορεία έχουμε συνηθίσει να χαρακτηρίζουμε προβληματικά (ο καπνός, το βαμβάκι κ.λπ.). Το «παρακράτημα» της σταφίδας ή αργότερα η συγκέντρωση του σίτου από τον Βενιζέλο και η απόδοση μια τιμής ασφαλείας στον παραγωγό και ταυτόχρονα η αποθήκευση για να υπάρχει απόθεμα σιτηρών στη χώρα αλλά και η απαίτηση από την εγκύρια βιομηχανία να χρησιμοποιεί μέρος του ελληνικού σιταριού υπήρξαν διαχρονικά πρακτικές ή στρατηγικές τις οποίες το κράτος μπορούσε και αναλάμβανε την ευθύνη προκειμένου να τονώσει την παραγωγή και να κρατήσει τους αγρότες στην υπαίθρο. Αυτό ακριβώς με παραλλαγές υιοθετήθηκε ξανά όταν η αγροτική πολιτική της χώρας πέρασε σε υπερεθνικούς ορ-

γανισμούς όπως ήταν η ΕΟΚ και η Ε.Ε. σήμερα και η αγροτική πολιτική της κάθε χώρας αντικαταστάθηκε ή έστω συμπερεύτηκε με την ΚΑΠ. Πώς πιστεύουμε ότι θα μπορούσε να επανέλθει η παραγωγή σιτηρών από τους παραγωγούς στην παρούσα συγκυρία; Με παραγωγή που στοιχίζει 15 λεπτά και αγοράζεται 7; Η στάφιξη είναι μονόδρομος.

Ποια είναι η μεγαλύτερη αδυναμία του αγροτικού κόσμου;

Κοιτάτε και εδώ έχουμε να κάνουμε νομίζω με δυο ακόμη μύθους που επιμένουν και αντέκουν στον χρόνο. Η έλλειψη επιχειρηματικής νοοτροπίας δεν μας άφησε να ξεφύγουμε από τη μικροϊδιοκτησία ή το αντίστροφο; Δεν βγάζει νόημα. Ας αναρωτηθούμε, σήμερα, όχι αν γυρίσει κανείς πίσω στο 1950, είναι τόσο καθοριστικός παράγοντας άραγε η μικροϊδιοκτησία; Οι αγρότες δεν είναι και δεν ήταν ποτέ καθυστερημένοι ή κολλημένοι στην παράδοση. Το παράδειγμα της σταφίδας τον 19^ο αιώνα και του καπνού τον 20^ο το έχει αποδείξει. Για δεκαετίες μεψιμοιούσαμε με την εγκατάλειψη της υπαίθρου και τον δήθεν αντι-

Info

«ΟΙ ΑΓΡΟΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ»
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ | «ΠΑΤΑΚΗ»

ΣΕΛ. | 448

«Η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται, οι μύθοι όμως αποπροσανατολίζουν...»

ΤΕΛΙΚΑ αν δεν ξέρουμε την αγροτική ιστορία μας, είμαστε καταδικασμένοι να επαναλάβουμε τα ίδια λάθη;

Δεν ξέρω αν ισχύει απόλυτα έτσι, σίγουρα πάντως η αγροτική ιστορία αποτελεί ένα μεγάλο μέρος, αν όχι το μεγαλύτερο, της Ιστορίας. Επομένως, αφορά όλους και σίγουρα βιωματικά τους περισσότερους Έλληνες. Αν μας ξύσεις κάπως θα βρεις από κάτω κυρίως έναν αγρότη, δευτερευόντως έναν εργάτη και πολλές φορές και τα δύο αφού η πολυαπασχόληση και η «πολυθέμεια», όπως λέει ο Τσουκαλάς, είναι κοινό χαρακτηριστικό του Νεοέλληνα. Άρα θα βρεις πολλές μίξεις, πολλά υβρίδια, αγροτών και εργατών, και το αντίθετο, λίγο πλουσιότερων ενδεχομένως κτηματιών ή/και αγροτών που μετατρέπονται με κάποιο τρόπο σε μικροαστούς ή και σε κάτι μεγαλύτερο. Θα βρεις βέβαια και αρκετούς αστούς, αλλά δεν ξέρω τι σημαίνει «αστός» στην Ελλάδα τον 19ο και 20ό αιώνα: είναι ένα θέμα ακόμη ανοιχτό. Τώρα το άλλο ζήτημα, της Ιστορίας και των λαθών που είμαστε υποχρεωμένοι να επαναλάβουμε αν δεν την γνωρίζουμε, αυτά στηρίζονται σε μια παρανόηση, να το πω κομψά, που μετατρέπει την Ιστορία σε μέγα δικαιοκρίτη. Η Ιστορία δεν επαναλαμβάνεται. Επιπλέον, δεν πρέπει να προτιμάμε αντί της Ιστορίας τους μύθους, διότι απλά μας αποπροσανατολίζουν από αυτό που πρωτίστως θα μπορούσε να μας δώσει η Ιστορία, μια καλύτερη, περισσότερο σφαιρική και αντικειμενική αντίληψη για τη ζωή και το περιβάλλον στο οποίο ζούμε. ■

παραγωγικό και αντιεπιχειρηματικό χαρακτήρα των αγροτών, ενώ μπροστά μας είχε γεμίσει η χώρα τρακτέρ και οι αγρότες της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας ιδίως πέρασαν μόλις τους δόθηκαν γη και η ευκαιρία από το άροτρο στο τρακτέρ. Αυτοί είναι μύθοι και στερεότυπα που πρέπει νομίζω να καταρριφθούν ώστε να γίνει πάλι ελκυστικό το επάγγελμα του αγρότη, του κτηνοτρόφου και του ψαρά, όπως είναι σε χώρες όπως η Γαλλία, η Αγγλία, η Ιταλία.

Να συνδεθεί με τις αξίες και τις τάσεις της σύγχρονης ζωής όπως είναι η αναζήτηση της ποιότητας, της γεύσης και της ευζωίας, της ευεξίας και της ουσιαστικής σύνδεσης με τη φύση και -γιατί όχι;- της πολυτέλειας. Έτσι θα ανακάμψει η αγροτική παραγωγή και θα αποδοθεί η προστιθέμενη αξία στον ποιοτικό και συνειδητοποιημένο παραγωγό προϊόντων ποιότητας και ονομασίας προέλευσης.

Η μικροκαλλιέργεια δεν είναι πάντα κάτι αρνητικό. Μπορεί να είναι αφαντάξ, μπορεί να αποδειχτεί περισσότερο επικερδής ακριβώς εξαιτίας της ευελιξίας που δίνει στον μικρό παραγωγό. Το

μάθημα αυτό το έχω πάρει από μικρός όταν παρατηρούσα έναν γείτονα να ζει την οικογένεια και να σπουδάζει τα παιδιά του καλλιεργώντας με μυρωδικά (μαϊντανό, άνηθο κ.λπ.) ένα μικρό κομμάτι γης, ούτε ένα στρέμμα, τα οποία διέθετε στη λαϊκή αγορά και σε άλλους μικροπαντοπώλες.

Μήπως πήγαμε «από τη σταφίδα στο γκότζι μπέρι» και πάλι πίσω χωρίς σχέδιο;

Αυτό που λέτε συνδέεται νομίζω με όλα όσα είπαμε παραπάνω. Είναι αλήθεια ότι τις τελευταίες δεκαετίες και ιδίως αυτή την τελευταία των πολλαπλών κρίσεων, είχε καλλιεργηθεί ένας μύθος, ιδίως στους νέους που γυρνούσαν πίσω στη γη, ότι οι νέες καλλιέργειες (σπιρουλίνα, αρωματικά φυτά κ.λπ.) θα μπορούσαν να είναι περισσότερο αποδοτικές και ανταγωνιστικές μόνο και μόνο επειδή ήταν νέες και σπάνιες. Υπάρχουν περιπτώσεις που πέτυχε το πείραμα και άλλου που είναι υπό διαπραγμάτευση ή και τίθεται εν αμφιβόλω.

Ποια είναι τα σημαντικότερα ορόσημα του αγροτικού κό-

σμου από την Επανάσταση μέχρι σήμερα;

Σίγουρα περιλαμβάνονται, μαζί με τα επιμέρους επεισόδια που αναλύονται στο βιβλίο, οι μεταρρυθμίσεις Κουμουνδούρου το 1871 και Βενιζέλου στον Μεσοπόλεμο διότι κατάφεραν η πρώτη στην Παλαιά Ελλάδα και η δεύτερη στις Νέες Χώρες να αποδώσουν επιτέλους τη γη σε όσους την καλλιεργούσαν και να λύσουν ένα μεγάλο καταρχήν κοινωνικό πρόβλημα για το οποίο πάλευαν οι αγρότες από την Επανάσταση του '21. Με όλες τις επιμέρους επιφυλάξεις και κριτικές, τα δύο αυτά γεγονότα ήταν σημαντικά για τον βασικό λόγο ότι ενίσχυσαν στον Έλληνα γεωργό το αίσθημα της ασφάλειας που απέρριε από το δικαίωμα της ιδιοκτησίας της γης και τον έκαναν να επικεντρωθεί στο μείζον που ήταν η παραγωγή επαρκών και ποιοτικών τροφίμων για έναν όλο και μεγαλύτερο πληθυσμό που συνέρριε στις πόλεις. Το δεύτερο ήταν το μεγάλο άλμα που επέρχεται μεταπολεμικά και μέχρι τουλάχιστον τη δεκαετία του 1970 αποτελεί μια επιτυχημένη μετάβαση στο σύγχρονο καθεστώς παραγωγής. ■